

ПРО ШТУКУ ПЕРЕКЛАДАННЯ ІВАНА ФРАНКА

Алла ПАСЛАВСЬКА (Львів, Україна)

Проаналізовано принципи перекладу Івана Франка, які він пропагував і практично застосовував у літературній діяльності. Простежено дотримання цих принципів у перекладацькій практиці Франка.

Ключові слова: Іван Франко, перекладознавство, переклад, автопереклад, принципи перекладу, модель критики перекладу.

ON THE ART OF IVAN FRANKO'S TRANSLATION

Alla PASLAWSKA (Lviv, Ukraine)

The article deals with the work of Ivan Franko, a prominent figure in Ukrainian literature, in his translation studies and translation criticism, in particular the peculiarities of Ivan Franko's translations of his own works into German.

Keywords: Ivan Franko, translation studies, translation, self-translation, translation principles, the model of the translation criticism.

Цією статтею вітаю з ювілеєм видатного українського філолога, перекладознавця, доктора філологічних наук, професора Кияка Тараса Романовича.

Попри величезну увагу, яка й сьогодні прикута до постаті Івана Франка – геніального українського письменника, поета, перекладача, літературо- та культурознавця, громадського діяча, його творча спадщина залишається темою, яка потребує нагальних досліджень у рамках цілої низки гуманітарних наук. Невільні часи, в які провадили розвідки Каменяревих праць, змушували учених оминати гострі кути в дискусіях, замовчувати окремі твори Франка, які тій чи іншій політичній системі видавалися надто радикальними, не торкатися незручних тем, як ось філо- чи антисемітизму творів Франка, його возвеличення і нищівної критики творчості Адама Міцкевича тощо. Однак саме Франко своїми працями сьогодні знову може відповісти на цілу низку екзистенційних питань, бо саме він, непримиренний поборник правди і справедливості, глибокий реаліст, який любив усіх принижених братів "як сонце боже, всіх зарівно" [11], має в Україні статус національного авторитета.

Це універсальний учений, науковий кругозір котрого виходить далеко за межі українських теренів. Всмоктавши з дитинства окрім рідної української дух інших мов, він ще гімназистом здійснив перші переклади з Гомера, перекладав твори українських авторів німецькою, польською, російською мовами, а українською – "художнє слово тридцяти п'яти народів" [1].

Методологія перекладу Івана Франка привертала увагу низки дослідників. Це Федір Арват, Леонід Рудницький, Микола Зимомря, Роксолана Зорівчак, Тарас Шмігер, Тетяна Космеда, Максим Стріха, Михайло Гнатюк та інші. Однак, як зазначає Р. П. Зорівчак, тему "Іван Франко як перекладознавець" опрацьовано недостатньо, а перекладознавча Франкіана ще чекає на своїх дослідників [там само]. Тож, спробуємо систематизувати принципи перекладу Івана Франка, проаналізувати їхнє застосування автором у перекладах власних творів німецькою мовою. Матеріалом дослідження слугували праці Франка, присвячені темі майстерності перекладу й перекладознавчого аналізу та його власні переклади.

Щоб реконструювати перекладацьку методу Франка, потрібно проаналізувати його відношення до перекладу загалом. А відношення це було дуже шанобливим, бо в перекладі Іван Франко вбачав важливий естетичний і культурний чинник, який дає "можність широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу" [10: 7], поцінувати шедеври світової літератури, на важливості чого автор наголошує, даючи оцінку перекладу П. Ніщинського з грецької Софоклової "Антигони": "Ніщинський поклав собі за ціль не тільки перекласти, а й спопуляризувати величну драму Софокла" [5].

Франко не обмежується простим перекладом творів. До них він додає короткі нариси про історію країни, культуру, особливості твору, манеру письма конкретного автора. Іван Франко перекладає для свого читача, розширяє його кругозір, прищеплює добрий смак, доносить прогресивні ідеї. Його головна мета – через мову, літературу, а відтак і культуру об'єднати українську націю, навчити русина, який "не знає власної мови, і, що особливо жаль, не бажає нею розмовляти" [2: 82], поваги й любові до української мови, показати на

прикладі власних і чужих творів її неповторну красу, багатство і силу.

З однодумцями по перекладацькій кузні Франко щедро ділиться думками щодо якості перекладу, вимог, яких має дотримуватись перекладач, наголошує на педагогічному значенні критики перекладу, якою й сам займається "для школярів та вчителів, яким аж надто часто бракує відповідного руководу для розбирання, пояснювання та оцінки літературних творів" [10: 7].

Випрацювані І. Франком основи теорії перекладознавства, критики перекладу сформували теоретичну базу сучасного українського перекладознавства. У своїх працях він послідовно провадить думку, що кваліфікований перекладач повинен вміти передати стилістичні і формальні аспекти оригіналу, "психічні явища та естетичні факти.., які відчуває кождий тямучий читач, але які рідко хто усвідомлює собі виразно" [10: 11].

Першорядне завдання перекладача – "добра знайомість хоч найменше двох мов", особливо важливе знання мови, на яку перекладають. Франко дуже критично відноситься до тих аматорів, які вважають знання іноземної мови достатньою передумовою до перекладацької діяльності, вже не кажучи про тих, хто перекладає через інші мови, "не бачивши ніколи оригіналів" [10: 10].

Важливим елементом перекладацької діяльності є фаховість, особливо, коли йдеться про переклад спеціальної літератури: "Аби добре перекласти історичну працю, треба бути, загально беручи, фаховим істориком або бодай настільки ознайомленим із історією та різними її помічними науками, аби при перекладанні не попадати в помилки" [10: 9].

Франко-поет – блискучий знавець архітектоніки римування. Таких самих умінь він очікує і від перекладача. Його відношення до неримованого перекладу свого віршу "Каменярі" німецькою мовою, опублікованого в віденському журналі "Die Heimat" 1879 року – доволі скептичне: "Я мав у руках той переклад, та не порівнював його тоді з оригіналом і не можу тепер сказати про нього нічого понад те, що перекладач подав мою поемку неримованими віршами" [10: 12]. Однак не сама рима вирішує долю якісного

поетичного перекладу. Франко окреслює цілу низку жорстких вимог до друготвору: перекладач має зберегти розмір вірша, його риму (бажано й жіночу чи чоловічу). Це потрібно не лише задля форми чи благозвучності – фонетичне звучання бере участь у формуванні поетичного образу і має відобразитись у перекладі. Поет пояснює це на прикладі "Каменярів", яких він написав олександрійським віршем, зі строфами із римуванням за схемою а б а а б, де а – жіночі, а б – чоловічі рими. Така форма цього програмного вірша, – "... щоб під час читання строфи змушувало читача в середині строфи заперти дух, а при кінці відітхнути свободніше" [10: 12], – підпорядкована його головній думці: лише незламні духом здатні вибороти свободу для себе чи прийдешніх поколінь.

Поет свідомий того, що мови різняться своєю будовою. Важко, наприклад, перекладати поетичні твори української мови з її вільним і рухомим наголосом, наприклад, польською – з фіксованим наголосом на передостанньому складі. Однак це не дає права перекладачеві змінювати ритміку поезії, тому що навіть зміна чоловічої рими на жіночу може кардинально змінити тональність звукового образу: "Се надає кожній строфі лагіднішу, неначе м'якшу тонацію, ніж чергування женських римів з мужеськими" [10: 13].

Так само обережно Іван Франко ставиться до морфологічних трансформацій. Він висловлюється проти надмірної заміни слів однієї категорії іншою. Коментуючи переклад Сидором Твердохлібом "Каменярів" польською мовою, поет критикує зловживання в перекладі словами основних категорій – іменників, прикметників, дієслів на шкоду побічних, таких "як займенники, прислівники для означення місця та часу і злучники" [10: 20]. На думку Франка, слова першої категорії відповідають за зміст і акцію, а другої – "се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину" [10: 19–20]. Додавання слів основних категорій призводить до "перетяження віршів змістом, затемнення картин і подекуди фальшування контур" [10: 20].

Запорукою об'єктивного доперекладознавчого аналізу Іван Франко

вважає рецепцію літературного твору як "факту духовної історії даної суспільності, а відтак як факту індивідуальної історії даного письменника" [7: 311]. Таким чином літератор обґрунтовує історико-психологічний метод дослідження художнього тексту. Аналізуючи твір, перекладач з'ясовує, "що там находимо цінного, поучаючого і корисного для нас, т. є. попросту, чи і оскільки даний автор і даний твір стоїть того, щоб ми його читали, ним займалися, над ним думали і про нього писали" [там само].

Франко навіть готовий вибачити певні огріхи в перекладі, якщо оригінал належить до особливо претензійної літератури або має надзвичайну суспільну вагу. Так, оцінюючи переклади О. О. Навроцьким творів Адама Міцкевича "Ода до молодості" та "Фарис", Іван Франко відзначає сміливість його вибору, попри певні вади перекладу: "Тим більшої похвали заслуговує саме виконання, яке хоча й не дорівнює оригіналові сміливістю і лапідарністю стилю, та все ж таки простими словами в мелодійному і звучному вірші вірно передає думки оригіналу" [4].

Аналізуючи інші українські переклади А. Міцкевича, дослідник критикує К. Волинця за надмірне вживання "вузько регіональних слів" (там само), відзначає майстерність поетичного слова М. Старицького, хоч і не вітає його "штучних мовних зворотів або слів ad hoc придуманих [там само]". Не схвалює він як дослівного перекладу, так і невиправданого розширення тексту перекладу, різних форм додавання, "фальшивих рядків". Для Франка однаково важлива адекватна передача форми і змісту оригіналу, але сама форма без адекватного змісту не вражає видатного перекладача: "Одразу видно, що то працює ремісник форми, а не майстер натхнення" [там само].

Попри те, що Іван Франко доволі консервативний у своїх вимогах до перекладу, він наголошує на важливості і власне перекладів, і переспівів чи обробок. Переспіви легше донести до широкого кола читачів, вона простіші в сприйнятті, а якісний переспів може, зрештою, зреалізувати усі функції перекладу. Поет схвально відгукується про переспів Гомерової "Одісеї" у виконанні П. Куліша, який "пересадив сю запахущу квітку старогрецької поезії

на нашу рідну українську ниву в формі прекрасної ідилії "Орися" [9], цінує в добрих переспівах, зокрема Вергілієвої "Пісні про хліборобство" Осипа Шухевича, близькість до народної мови: "як обширним скарбом тої мови він владав, з якою докладністю він в писанні копіював усі звуки народної мови" [8]. Перекладач сам творить переспіви, керуючись при цьому конкретними запитаними пересічного читача: "Перекладаючи повість Гартмана із старонімецької мови, ми не держалися її слово до слова, а переказували свobodно, іншим розміром, скорочуючи декуди розволіклий спосіб давнього оповідання і підносячи трохи ті місця, в котрих талант автора виявляється найяркіше" [6].

Тож, узагальнити принципи перекладу Івана Франка в рамках сучасного перекладознавства можна наступним чином:

- переклад має виконувати естетичну, виховну і просвітницьку функції;
- для перекладу однаково важливе збереження форми, змісту і впливу на читача оригіналу;
- переклад не повинен бути за обсягом більшим чи меншим від оригіналу;
- за особливої потреби перекладач може відступити від форми, щоб зберегти ідею, "дух" першотвору;
- важливо зберегти в перекладі (особливо поетичного тексту) його ритміку, мелодику, образи і символи;
- трансформації оригіналу можуть бути зумовлені жанровим різновидом оригіналу;
- залежно від домінантної функції переклад може модифікуватись у переспів чи обробку;
- переклад має здійснюватись з оригіналу, а не вторинної літератури, для чого перекладач має бездоганно володіти іноземною та рідною мовами;
- мова перекладу повинна бути літературною, загальноповживаною, вживання архаїзмів чи діалектизмів має мати вагомі підстави;

- адекватний переклад передбачає окрім знань мови, знання культури та історії етносу, якому належить література оригіналу;
- підгрунтям фахового перекладу повинні бути належні фахові знання перекладача;
- переклад має враховувати чинник адресата, тобто його мета має бути підпорядкована культурно-естетичним, етнічним, віковим тощо особливостям читача.

Цікаво було б проаналізувати, чи дотримувався Іван Франко тих засад перекладу, які обстоював у своїх працях. Спробуємо фрагментарно (детальний аналіз потребує окремої праці) простежити це на прикладі Франкового перекладу свого оповідання "Das Recht des Schweines" ("Свинська конституція").

Франко багато своїх творів перекладав сам. По-перше, чудово володів окрім рідної української – польською та німецькою. Міг вести різномовний науковий, культурологічний, літературний чи соціальний дискурс на його найвищих інтелектуальних щаблях. Поет належав не лише до національної еліти, а був європейцем у найвищому розумінні цього слова. Він активно переписувався з українськими громадськими діячами і митцями (М. П. Драгоманов, М. І. Павлик, В. М. Гнатюк, М. М. Коцюбинський, А. Ю. Кримський, Леся Українка, М. В. Лисенко, М. П. Старицький, О. С. Маковей, П. А. Грабовський, Б. Д. Грінченко та ін.), російськими (І. О. Бодуен-де-Куртене, С. П. Венгеров, О. М. Веселовський та ін.), австрійськими (М. Бубер, Г. Бар, Ф. Зальтен), угорськими, польськими, чеськими, болгарськими та німецькими. Його твори публікували окрім українських ("Діло", "Світ", "Друг" та ін.) і польських ("Kurjer Lwowski", "Przyjaciela Ludu", "Praca"), австрійські ("Die Zeit", "Österreichische Rundschau", "Zeitschrift für österreichische Volkskunde", "Die Wage", "Arbeiter-Zeitung", "Neue Revue", "Die Presse"), німецькі газети і журнали ("Aus fremden Zungen", "Münchener Post", "Sächsische Arbeiter-Zeitung", "Berliner Tageblatt", "Vorwärts"), міжнародні видання ("Sonntagsblatt der New Yorker Volkszeitung") [13].

Твори Івана Франка виходили на шпальтах європейських періодичних видань поруч із дописами Г. фон Гофманнсталя, М. фон Ебенер–Ешенбах, К. Крауса, Е. Кей, М. Метерлінка, Г. Ібсена, Г. д'Аннунціо, А. Шнітцлера, Ш. Цвайга та ін. Тож, можна бути певним, що рівень його володіння німецькою чи польською мовами був не гіршим, аніж рідною.

Очевидно, що переклад і автопереклад – це різні речі. Якщо в перекладі головне завдання – не нашкодити оригіналу, то в автоперекладі митець не відчуває тієї залежності від оригіналу і відповідальності за його адекватність. Надто великою є спокуса щось покращити, адже обидва тексти – і оригінал, і друготвір належить тому самому авторові.

Франкове оповідання "Das Recht des Schweines. Eine politische Erzählung aus Galizien" ("Свинська конституція") вперше було опубліковане 1986 року німецькою мовою у віденському тижневику "Die Zeit", №88, с. 145–147, після чого його публікували різними мовами у багатьох європейських журналах, зокрема німецьких "Sächsische Arbeiter-Zeitung", "Hamburger Echo", "Volksbote", "Münchener Post" та ін. [14: 5], а автор твору отримав звання 'українського Марка Твена'.

У цьому ж році Франко перекладає його українською під назвою "Право свині" (пізніше – "Свинська конституція") і публікує в збірці "Сім казок" (Львів, 1900, с. 39–49). 1900 року оповідання в скороченому вигляді ввійшло до книги "Антін Грицуняк, його життя та смерть і спадщина, яка по нім лишилася для нас. Львів, 1900". Однак книгу конфісковують саме за це оповідання. У політичній сатирі з убивчою іронією викрито всю сутність буржуазної демократії – свободу вмерти з голоду. Тексти оригіналу і перекладу виявляють певні відмінності. Проаналізуємо їх з огляду на принципи перекладу Франка.

Щодо функцій цього конкретного перекладу, то він, без сумніву, виконує і просвітницьку, і виховну, і ідеологічну функцію. Франко вважав доцільним донести до українського читача критику суспільного ладу тогочасної австрійської держави, викрити факт гноблення простого люду, сатирично

показати всі ті маніпуляції громадською думкою, які б мали дати пересічному селянинові враження турботи держави про його долю. Перекладач хоче навчити зацікавлених розуміти справжню суть експлуатації, не дати себе надурити, виховати до свідомого громадянина.

У цілому, форма, зміст та прагматичний ефект оригіналу збережено; структуру твору, його складові частини повністю відтворено. Однак у багатьох місцях автор вдається до розширення тексту, конкретизуючи його. Це стосується передовсім реалій, які для німецькомовного читача у цьому політичному памфлеті не мають особливої ваги, бо на перше місце виступає узагальнення, а от українському вони додають національного колориту й експресії, наближають до реального життя: *Herr Verwalter* [12: 223] – *пан ржонца* [3: 328]; *Rhapsoden* [12: 221] – *бандуристи* [3: 325]; *Vor dem Gesetze sind wir alle gleich* [12: 223] – *перед законами всі ми рівні, чи пан, чи хлоп* [3: 327]. Тут дається взнаки і адресатність Франкового перекладу. Він пише для конкретних українців, які через реалії гостріше сприймуть твір, повірять автору, одержать відчуття реальності подій.

З цією ж метою Франко насичує свою соковиту українську мову діалектизмами і відступає частково від власних принципів. Але твір призначено першочергово для галицького українця, для якого всі ці діалектизми зрозумілі, знайомі, близькі і перетворюють діалог з автором у діалог із сусідом: *Bitten ihn kniefällig* [12: 223] – *просить клінне ващеці* [6: 328]; *Bauer* [12: 224, 225, 226] – *хлоп* [3: 328, 329, 330, 331]; *Polen* [12: 222] – *ляхи* [3: 326]; *підсіння* [3: 326], *нумери* [3: 326], *як ся маєш* [3: 327], *притрафилося* [3: 327], *брукає* [3: 327], *дідич* [3: 328], *пан державця* [3: 328], *римський* [3: 329], *соймові вибори* [3: 329], *посторонок* [3: 330], *шпарко* [3: 330], *фірман* [3: 331], *шандар*.

Образи і символи, стилістика в перекладі теж збережені. Це передовсім анімалістична лексика, яка занижує людське буття до тваринного, а тваринне піднімає до людського: *Schweinebefreier* [12: 225] – *свинячий освобідник* [3: 330]. Люди змушені потерпати ще більше, ніж свині, а поняття свинської конституції через двозначність набуває додаткової експресії. Стилістично

український переклад яскравіший, у ньому більше фразеологізмів, функціонально маркованої лексики: *Nachdem wir uns begrüßt hatten...* [12: 222] – *Привіталися ми, як бог приказав...* [3: 327]; *Vor dem Gesetze sind wir alle gleich* [12: 223] – *перед законами всі ми рівні, чи пан, чи хлоп* [3: 327]. Іронія, сарказм наскрізь пронизують і оригінал, і переклад, а хронологічний виклад подій, вживання відповідних часових форм, дидактичне спрямування й моралізаційна кінцівка додає їм ознак притчі, які повністю збережено в перекладі.

Жанрова специфіка тексту першотвору диктує стратегію перекладу, байдуже, що йдеться про автопереклад. Франко доволі щедро маркує друготвір національним колоритом, але це лише додає йому автентичності. Зрозуміло, що тут він неперевершений знавець життя й побуту українського селянина. Він добре знає, чим той живе, що думає, як поводить, якою мовою розмовляє і що хоче почути. Окрім згаданих діалектизмів, він насичений, а часами й перенасичений кальками з німецької: *Marsch auf die Polizei* [12: 225]! – *Марш на поліцію!* [3: 330]; *in Reih und Glied marschieren* [12: 226] – *машерують рівно в глїді* [3: 331]; *sich... mit Leib und Seele angeschlossen haben* [12: 222] – *душею і тілом прилучився до радикального* [3: 326].

Можна підсумувати, що Іван Франко випрацював систему поглядів на переклад, які створили підвалини для розвою українського теоретичного і прикладного перекладознавства. Каменярева методологія перекладу вже в ті часи окреслила принципи перекладу, якими сьогодні послуговуються лінгвістичні, когнітивні-психологічні, функціонально-прагматичні, герменевтичні, жанрові та ін. теорії перекладу. Як блискучий знавець багатьох мов, філолог, філософ, гуманітарій широкого профілю Франко йшов далеко попереду свого часу. Більшості з вимог, які вчений висунув до якісного перекладу, він дотримувався у практичній діяльності перекладача. Однак переклад у розумінні Франка – це передовсім творчий процес. Тому до нього не можна підходити формально. Відступ від окремих принципів перекладу можливий, коли цього потребує сам переклад.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зорівчак Р. Іван Франко як перекладач і перекладознавець / Роксолана Зорівчак. – Режим доступу до ст. : http://lnu.edu.ua/lessons/files/franko_pereklad.pdf.
2. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурний, інтерперсональний, риторичний виміри / Т. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
3. Франко І. Повісті і оповідання / Іван Франко. Твори в 2-х томах. – Т. 2. – Київ : Дніпро, 1981. – 495 с.
4. Франко І. Я. Адам Міцкевич в українській літературі [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу до ст. : <http://www.i-franko.name/uk/HistLit/1885/AdamMickevychVUkrLiterat.html>.
5. Франко І. Я. Антігона. Драматична дія Софокла (З грецького переклав Петро Ніщинський, Одеса, 1883) / Іван Франко. – Режим доступу до ст. : <http://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1883/Antigona.html>.
6. Франко І. Я. Бідний Генріх. Передмова. Гартман фон Ауе [Електронний ресурс] / Франко І.Я. – Режим доступу до ст. : <http://www.i-franko.name/uk/Transl/1891/BidnyjHeinrich.html>.
7. Франко І. Я. Відповідь критикові "Перебенді" / Іван Франко. Зібрання творів у 50 тт. – Т. 27 : Літературно-критичні праці (1886–1889). – К. : Наукова думка, 1980. – С. 308 – 311.
8. Франко І. Я. Переднє слово до творів О. Шухевича / Іван Франко. – Режим доступу до ст. : <http://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1883/TvoryOShuxevycha.html>.
9. Франко І.Я. "Нива", український літературний збірник, Одеса, 1885 року [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу до ст.: <http://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1885/NyvaUkrLitZbirnyk.html>
10. Франко І.Я. Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Франко І.Я. Зібрання творів у 50 тт. – Т. 39 : Літературно-критичні праці (1911-1914). – К. : Наукова думка, 1980. – С. 7-20.

11. Франко І.Я. Моя любов [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу до ст. : <http://www.i-franko.name/uk/Verses/ZVershynINyzyn/Ukrajina/MojaLjubov.html>.
12. Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882-1915 / Ivan Franko. Unter Mitarbeit von ... hrsg. u. eingel. von E. Winter und P. Kirchner. – Berlin : Akademie Verlag, 1963. – 577 S.
13. Niefanger D. Lebensbilder aus Galizien – Iwan Frankos deutschsprachige Erzählungen und Reportagen / Dirk Niefanger // Іноземна філологія. – 2012. – Вип. 124. – С. 242–250.
14. Zymomyra M. Übersetzung als Paradigma von ukrainisch-deutschen interkulturellen Kontaktbeziehungen : Wesen der deutschsprachigen Interpretation von Iwan Frankos Werken [Електронний ресурс] / М. Зымомрыа. – Режим доступу до ст. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gvu/2008_3/23.pdf.

Алла Паславська – д-р філол. наук, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, теорія і практика перекладу, мовні універсалиї, лексична та синтаксична семантика.